

Boris van der Ham - De relatie tussen politiek, media en theater

Begin 2013 vroeg perscentrum Nieuwspoort mij om de 'Kees Lunshoflezing' te houden met het thema 'Het Theater en politiek'. Waarin verschillen theater en politiek? Hoe expliciet kruisen ze elkaar? Ik zei natuurlijk ja op de vraag over de lezing. Het is een eer om hier te staan. Vooral ook in aanwezigheid van de naasten van Kees Lunshof.

Dames en heren, over het thema, het theater en de politiek is ontzettend veel te vertellen. Vandaar dat ik geïnspireerd door de opdracht van Nieuwspoort ook werk aan een boek over dit thema, dat in februari 2014 zal uitkomen, met de titel 'De Koning Kun je Niet Spelen'.

Maar voor deze lezing wil ik graag op een aantal punten ingaan. Allereerst op uiterlijke overeenkomsten tussen de beide vakgebieden. Daarna over de vraag of overdrijving en schijntegenstellingen in de politiek gelijk staat aan goed acteren. En tenslotte wil ik een pleidooi houden voor meer theater in de politiek.

Dat theater en politiek overlappen, dat neemt bijna iedereen aan. Als ik zei dat ik op de toneelschool had gezeten, zei vrijwel iedereen: 'O, daar zal je wel baadt bij hebben in de politiek'. En er zijn ook nogal wat acteurs zijn de politiek ingegaan. Ronald Reagan, werd Amerikaanse president. De tweelingbroers Kaczyński schopte het tot premier en president van Polen. In Tsjechië werd de toneelschrijver Vaclav Havel president.

Als dan die vergelijking wordt gemaakt dan gaat het eigenlijk vooral over de uiterlijkheden. En daar zit wat in. Zowel een politicus als een acteur gebruiken taal als instrument, de eigen stem, het eigen lichaam. Er is geen speciale school voor politici maar op de toneelschool wordt er in ieder geval veel aandacht besteed aan die fysieke kant.

Zo krijg je vrijwel elke dag logopedie. De stemdocent ging dan op de achterste, bovenste rij zitten van het Theater aan het vrijthof en als student moesten we haar dan vanaf de achterkant van het podium weten te bereiken. "Maak je verstaanbaar, zonder schor te worden, span je buikspieren aan." Op de vraag of ik iets aan de toneelschool heb gehad in de politiek dan zijn het eigenlijk vooral dit soort oefeningen. Altijd handig als bij een bijeenkomst de microfoon uitvalt. Maar met stem wordt ook gemanipuleerd. Een beroemd voorbeeld is Margret Thatcher die bij haar entree in de Britse politiek een hele irritante, hoge kakelstem had, maar met behulp van de acteur Lawrence Olivier en een stemcoach haar stem een paar octaven naar beneden heeft weten te krijgen. De stem van Thatcher vinden

we nu heel authentiek, maar hij is dus juist gevormd. Paul Rosenmuller was in zijn jonge jaren vakbondsleider in Rotterdam en ontwikkelde een zelfbedacht Rotterdams accent om arbeidersesk over te komen. Toen dat uitkwam, werd hij daarop fel bekritiseerd. Maar er zijn ook subtielere vormen. In het verleden probeerde politici hun zuidelijk accent, en hun zachte g wat te camoufleren, terwijl die nu juist zorgvuldig wordt gecultiveerd.. om maar authentiek te blijven. Wat is dan echt en niet echt? Hoe het ook zij: in dit soort uiterlijkheden zit niet heel veel kwaad. En als ik politici of journalisten een ding kan adviseren is het een keer volgen van een cursus logopedie – alleen al om rustig te blijven ademen als je onder spanning staat. Dat is zoveel beter voor je dan van die mediatrainingen , waarmee u als journalisten, straks na uw carrière op het binnenhof, wat probeert mee bij te klussen.

Naast het fysieke aspect, wordt de vergelijking acteur/politicus ook vaak gemaakt als een politicus overdrijft. Overdrijving wordt dan als ‘acteren’ gezien. Die vergelijking klopt niet Ook niet als hij wordt gemaakt met opgeklopte schijntegenstellingen. De afgelopen weken dook de vergelijking echter weer op, vooral bij het debat over de JSF. Een van de regeringspartijen veinsde aan het begin van het debat dat ze nog twijfelde aan de aankoop van het nieuwe gevechtstoestel, terwijl al lang beklonken was dat haar partij er voor zou stemmen. Over dat soort manoeuvres wordt dan meewarig gezegd: “We zitten hier naar een toneelstuk te kijken!”. Het is een begrijpelijke vergelijking, maar gebaseerd op een groot misverstand over acteren. Het wezen van acteren en theater is namelijk bij uitstek het benaderen van niets minder dan de waarheid. Gebeurt dat niet, dan is er hooguit sprake van ‘slecht’ theater. Het gedoe rond de JSF was in die zin zowel goed als slecht theater. Politici voerde een ongeloofwaardig toneelstukje op, maar dat onvermogen legde wel weer waarachtig drama bloot, namelijk de interne partijpolitieke strijd en de angst voor de veronderstelde opvatting van de kiezer. En het publiek? Het publiek heeft dat ook onmiddellijk door. Dat zelfde ongemak treedt op als er te grote woorden worden gebruikt, mensen voortdurend boos zijn en het publiek intuïtief voelt dat de heftigheid van emoties de lading niet dekt. In de vele boeken over acteren wordt voor dit fenomeen gewaarschuwd. Goed acteren is juist niet steeds ontploffen. De Franse filosoof Denis Diderot schreef in 1780 al over de Paradox over de toneelspeler. Hij stelde: ‘De acteur die alleen over berekening en rede beschikt is gevoelloos. Iemand die alleen maar emotioneel is, is lachwekkend.’ Hij bepleitte een juiste balans tussen ‘ratio en warmte’. Een pleidooi waar ook een politicus zijn voordeel mee kan doen.

Die acteursles van Diderot betekent niet dat het er in de politiek dus dan maar heel netjes aan toe moet gaan Integendeel. Een van de eerste dingen die je als acteur moet leren is om lelijk te kunnen zijn op toneel. Dat vinden acteurs soms lastig, want veel acteurs willen graag mooi gevonden worden op het toneel, en ook politici zijn behoorlijk ijdel. Ik weet daar alles van. Maar lelijk zijn is een voorwaarde om de waarheid te kunnen laten zien. Ook in de politiek. Voormalig Kamerlid Agnes Kant werd ooit verfoeid omdat de honderden Kamervragen stelde over de gezondheidszorg en miststanden in de verzorgingstehuizen. “Dat doet u voor de bühne!” werd geroepen. “Dit is incidentenpolitiek” Maar uiteindelijk legde ze een patroon bloot van mismanagement in verzorgingshuizen. Ze ging vol het conflict aan.

Toen er openheid rond de oorlog in Irak werd geëist. Werden er 10 spoeddebatten aangevraagd. Tien! En 10 moties ingediend met een eis voor een parlementair onderzoek. “Symboolpolitiek!” “Onnodig!” “Dit is alleen maar voor de bühne!” “Dit is het verkeerde theater van de politiek!” En bij het 11de debat, bij de 11de motie kwam het onderzoek er. Dit was niet het verkeerde theater van de politiek, maar precies het juiste.

Overigens, in een toneelstuk zou het overigens nooit zo ver komen dat er 11 moties en 11 debatten over moesten worden gevoerd. Volgens de keurige wetten van de dramaturgie zou er al 3 keer een motie worden ingediend die de tegenstander zou breken. Maar het verschil is dat een toneelvoorstelling om 11 uur klaar moet zijn. Het moet wel. In de politiek is de klok geduldiger. Toen in 1966 mensen voor het eerst op tv een kabinetscrisis konden meekijken – de nacht van Schmelzer – kreeg de voorzitter van de Kamer telexen van kijkers of ze wilden opschieten, want ze wilden naar bed. Tja, die eis kan je wel bij een acteur neerleggen, niet bij een politicus.

Er is dus nogal wat theater op het Binnenhof. Vaak is er sprake van terecht en effectief theater. Soms wordt er slecht gespeeld, onnodig overdreven, tegenstellingen onnodig benadrukt. Maar misschien nog wel een groter probleem is dat het dikwijls voorkomt dat aanwezige tegenstellingen juist niet aan de oppervlakte komen. Bij veel belangrijke zaken worden inhoudelijke botsing juist angstvallig vermeden. Dat gebeurde jarenlang rond thema's als integratie, maar ook de slappe Europese verdragen waar we tegenwoordig mee te kampen hebben komen voort uit het feit dat er in het verleden conflicten zijn vermeden. Conflict vermijdend gedrag kan leiden tot slappe politiek, waar de echte opvattingen niet meer op het hoofdpodium van het parlement te horen zijn, maar in de coulissen. Ik ondervond dat bijvoorbeeld tijdens het referendum over de Europese Grondwet in 2005. Een meerderheid van de Nederlandse bevolking zei toen ‘Nee’ tegen de Europese Grondwet. Dat werd gezien als een grote kloof met de opvattingen in de Tweede Kamer, want die was in zeer grote meerderheid juist voor. Maar wie zijn oor te luister legde in de kantine van de Tweede Kamer hoorde dat een fikse minderheid aan Kamerleden in vooral de grote politieke partijen in hun fractie tegen hadden gestemd, maar in het kader van de fractiediscipline dat geluid niet konden laten horen. Het parlement was in werkelijkheid veel meer volksvertegenwoordigend dan het op het toneel bleek. Maar dit dramatisch gegeven was teruggebracht tot coulissestandpunten en fluisteropinieën.

Als er in coulissen van de Tweede Kamer betere debatten worden gevoerd over dit soort onderwerpen dan op het parlementaire hoofdtoneel, dan is er iets mis. We zien dat conflictvermijden ook als er een lang ingenomen standpunt moet worden herzien. In plaats van het publiek zo'n ‘dramatische ontwikkeling’ te tonen en mee te laten maken, wordt het drama uitgeplaatst. Er wordt bijvoorbeeld een externe commissie ingesteld die de ‘draai’ moet voorkoken, en later als voldongen feit te presenteren. In theatertermen heet zo'n kunstgreep een Deus ex machina, waarbij met een bovennatuurlijke kracht een verhaal tot het einde wordt gebracht. Deze theatertruc werd al vanaf de oudheid fel bekritiseerd. De filosoof Aristoteles vond dat in goed drama een ontknoping moet voortkomen uit de

ontwikkeling van de personages en het verhaal zelf. Ook in de verhouding met politici en kiezers gaat dit op. Als de kiezer niet deelgenoot wordt gemaakt van de overwegingen, twijfels en belangen die uiteindelijk leiden tot een standpunt of een wijziging ervan, dan zal dat juist tot vervreemding leiden. Juist in de Tweede Kamer moeten verschillen of wijzigingen van opvattingen, ook als die dwars door politieke partijen heen gaan, worden getoond.

Het is maar een paar keer in de recente geschiedenis van de Tweede Kamer voorgekomen dat een politieke partij bijvoorbeeld twee woordvoerders in een debat had die verschilde van mening. In 1972 en later in 1989 werd over de vrijlating van de zogenaamde 'drie van Breda', gesproken drie Duitse oorlogsmisdaggers die inmiddels op hoge leeftijd waren. Het was een onderwerp dat de bevolking sterk verdeelde en gelukkig lieten de leiders van een aantal partijen toe dat de verdeeldheid die ook onder de volksvertegenwoordigers heerste aan de oppervlakte kwam. Door het dilemma van de politieke partijen zo duidelijk op tafel te leggen en de verschillende ideeën een volwassen plaats te geven, werd het niveau van het debat hoger en werden mensen ook meegenomen in de beweegredenen van de voor en tegenstanders.

Dat is wat goed toneel ook doet: inzicht geven in waarom iemand iets doet. Goede politiek hoort dat ook te doen. Anders dan in de Griekse oudheid zit het publiek nu nog veel dichter op de huid van zowel acteurs als politici. Via tv, film en de sociale media blijft geen onechtheid onopgemerkt. Dat vraagt om radicale kwetsbaarheid, een soort naaktheid, zo u wilt. Zoals een acteur ook moet tonen. Er is, kortom, niet een teveel aan theater, maar behoefte aan méér, en vooral beter 'theater' in de politiek.

Dames en heren, ten slotte. Toen ik begin 2002 de Tweede Kamer in wilde, stelden acteursvrienden mij de vraag wat soort theater ik er verwachtte. Een Griekse tragedie? Shakespeare? Ik zei dat ik eerder de burgerlijkheid van de Noorse toneelschrijver Henrik Ibsen verwachtte, of misschien het landelijk Russische drama van Tjechov. Bij Ibsen en Tjechov vloeit er weinig bloed, er is hooguit sprake van een tragische zelfmoord. Het drama van het grote gebaar – nee, dat verwachtte ik niet. En toen werd Fortuyn vermoord. En later Van Gogh. Kamerleden werden bedreigd. Als mensen naar het theater gaan en zien dat Desdemona vermoord wordt door Othello en bij Hamlet iedereen dood op het podium ligt – dan gaat het publiek met tranen in de ogen naar huis. Een tragisch einde is mooi op het toneel. Het grote verschil is dat de politiek zich geen slecht einde kan veroorloven.

Veel mensen vinden het raar dat politici na een fel debat gewoon weer biertje gaan drinken.. en zeggen dat dit juist laat zien dan politici eigenlijk acteurs zijn. Maar juist omdat de politiek 'echt' is, is het van belang dat politici na een fel debat ook even 'af' kunnen gaan, even kunnen reflecteren om te voorkomen dat we elkaar echt de hersens in slaan. Zeker, ze moeten in die coulissen niet te lang blijven miespelen en het drama daarnaar toe verplaatsen, maar het feit dat we een mate van 'spel' is zorgt er hopelijk voor dat iedereen wel het doel van de voorstelling voor ogen houdt. In de Kamer gaat dat over het algemeen nog steeds goed. Maar er lijkt geen maatschappelijk debat meer gevoerd te kunnen worden

zonder doodsbedreigingen. Dat is Shakespeare en de oude Grieken in het echt, en dat is niet goed.

Anders dan in het theater gaat het echte leven na 11 uur wel gewoon door. Het gaat over echte mensen en echte problemen. En daarin moet iedereen, spelers, recensenten en ook publiek zich verantwoordelijk voelen om elk conflict aan te gaan, maar ook op te lossen.

Immers: In het echte leven houden we niet van het bittere einde, maar wensen we altijd een happy end.

Dank u wel.